

VIII BÖLMƏ. İNNOVASIYA, RƏQƏMSAL İQTİSADİYYAT

UOT 338.45

Müslüm Hətəm oğlu NƏZƏROV
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
“Sosial elmlər” kafedrasının dosenti,
fəlsəfə elmləri doktoru
E-mail: muslimnazarov@mail.ru

İNNOVATİV İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA İNTELLEKTUAL KAPİTALIN ROLU

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - innovativ iqtisadiyyatın inkişaf yoluna keçidi zamanı perspektivli yollarını müəyyən etməyə imkan verən intellektual kapitalın formalaşması və səmərəli istifadəsi üçün nəzəri və metodoloji müddəaların işlənilib hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın metodologiyasını - innovativ iqtisadiyyat, insan və intellektual kapital, intellektual aktivlərin qiymətləndirilməsi məsələlərini araşdıran aparıcı yerli və xarici sosioloq və iqtisadçılardan nəzəri əsərləri, monoqrafiyaları, elmi məqalələrinə istinad təşkil edir. Tədqiqatda qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrə nail olmaq üçün sistemli yanaşma, müqayisəli, ümumi elmi metodlardan istifadə olunur.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - tədqiqatın nəticələri intellektual kapitalın, innovativ iqtisadiyyatın inkişafı sahəsində elmi biliklərin rolunun artırılmasına töhfə verir. Tədqiqatçılar tərəfindən innovativ tipli iqtisadi sistemin qurulması siyasətinin qanunvericilik bazasının işlənilib hazırlanmasında intellektual kapitaldan istifadə etməklə iqtisadi sistemin səmərəliliyinin artırılması üçün istifadə oluna bilər. Məqalənin materiallarından “İnnovativ iqtisadiyyat”, “İnsan kapitalı”, “İntellektual kapital” fənlərinin tədrisində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri - innovativ iqtisadiyyatda əmək bazarının tələblərinə cavab verən intellektual kapitalın keyfiyyətinin formalaşdırılması yollarının optimallaşdırılması üçün təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - məqalədə intellektual kapitalın qısa təsviri verilmiş və onun insan kapitalı ilə əlaqəsi əks etdirilmiş, insan kapitalının tərkib hissələri və xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə əqli kapitalın uzun müddətdir ki, iqtisadiyyata təsirinin kəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirilməsinin üsulları göstərilir. İnnovativ iqtisadiyyatda əmək bazarının tələblərinə cavab verən insan kapitalının keyfiyyətini formalaşdırmağın yolları göstərilmiş və intellektual kapitalın inkişafı üçün qlobal və strateji şərtlər açıqlanmışdır. İntellektual kapitalın inkişafına təsir edən əsas amillərin optimallaşdırılması ilə bağlı təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. İnnovativ iqtisadiyyatda intellektual kapitalın idarə edilməsinin konseptual aparatı onun iqtisadi mahiyyətini müəyyən etmək və istehsal amilləri sistemində prioritet rolunu müəyyən etmək, intellektual kapitalın struktur elementlərinin xüsusiyyətlərini, onun funksiyalarını, inkişaf amillərini aşkar etmək baxımından aydınlaşdırılmışdır.

İnnovativ iqtisadiyyatda müəssisələrin fəaliyyət prinsiplərinin və meyar əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsinə əsaslanan, intellektual kapitaldan istifadəni stimullaşdırmağa, təklif olunan yanaşma əsasında müvafiq qərarların qəbulu üsullarını seçməyə imkan verən intellektual kapitalın inkişafı üçün perspektiv istiqamətlər müəyyən edilir.

Açar sözlər: *intellektual kapital, innovasiya, iqtisadiyyat, iqtisadi inkişaf, innovativ iqtisadiyyatı.*

Giriş

Postindustrial cəmiyyətdə daim dəyişən sosial-iqtisadi şəraitə tez uyğunlaşa bilən və yaradıcı qərarlar qəbul etməyi bacaran insanlardan tələb olunan innovativ iqtisadiyyatda innovasiyanı həyata keçirmək bacarığı ümumilikdə intellektual aktivlərdən və biliklərdən, eləcə də onlardan istifadə imkanlarından asılıdır. Biliyə əsaslanan iqtisadiyyatda insan kapitalını təmin edən əsas amillərdən biri həm ayrı-ayrı müəssisələrin, həm də bütövlükdə ölkənin rəqabət qabiliyyətinin saxlanmasıdır. Xüsusilə müasir dövr üçün qabaqcıl sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası innovativ iqtisadiyyatın inkişafının əsas amili kimi insan kapitalının rolunun gücləndirilməsini nəzərdə tutur.

Bütün müasir inkişaf etmiş ölkələrin əsasını innovativ iqtisadiyyat təşkil edir. Onun rəqabət qabiliyyətinin və inkişafının ən mühüm elementi ilk növbədə elm və texnologiya sahəsində intensiv intellektual fəaliyyətdir.

Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi artım və əhalinin rifahı həmişə istehsal vahidlərinin, əmək və təbii ehtiyatların mövcudluğundan asılı olmur. Son onilliklərdə milli iqtisadiyyatların inkişafı intellektual kapitala əsaslanır. Elmi-texniki tərəqqi və təsərrüfat subyektlərinin idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması insanın yaradıcılıq prosesi vasitəsilə həyata keçirilir və istehsal proseslərində informasiya texnologiyalarından istifadə və tətbiqinə əsaslanan postindustrial cəmiyyətə keçid milli iqtisadiyyatlar üçün aktual və strateji xarakter daşıyır [5].

Müasir iqtisadiyyat iqtisadi sistemlərin və təsərrüfat subyektlərinin inteqrasiyası təbii ehtiyatlardan daha səmərəli və rəşional istifadəyə keçməyə çalışdığı zaman yeni inkişaf yoluna qədəm qoyur. Bu şəraitdə iqtisadi qarşılıqlı fəaliyyət intellektual səriştələr şəklində səciyyələnən yeni inkişaf meyarlarını müəyyən edir və yeni texnologiyalar, inkişaf yaratmağa imkan verən bir vasitədir.

Innovativ iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətləri intellektual kapitalın prioritet istehsal resursu kimi aparıcı rolu, fundamental elm və biliyin birbaşa məhsuldar qüvvəyə çevrilməsi, intellektual kapitalın sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrinə daxil edilməsidir.

Inkişaf qanunlarına, yəni kəmiyyətin keyfiyyətə keçidi qanununa görə biliklərin ilkin toplanması iqtisadiyyatda istehsal həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmur. Daha bir sıçrayış üçün təməlin formalaşması mərhələsi var. Buna görə də birinci mərhələni iqtisadiyyatın ekstensiv inkişafı kimi təsnif etmək olar. İkinci mərhələdə, istifadə olunan intellektual resursun cüzi artımı istehsal həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olan iqtisadi artımın intensiv tipini xarakterizə edən istehsal həcmində kəskin artım baş verir. Gələcəkdə intellektual kapitaldan istifadə prosesi doyur, biliklər köhnəlir, bu da keyfiyyət dəyişikliklərinə və istehsal həcmlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmur və öz növbəsində yeni biliklər tələb edir.

Innovativ iqtisadiyyatda intellektual kapitalın formalaşması və istifadəsi konsepsiyası

Hazırda iqtisadi artımın əsas mənbələrindən biri qeyri-maddi kapital və onun ən mühüm komponenti - miqyası və keyfiyyəti ölkənin innovativ inkişafının əsas meyarlarını getdikcə daha çox müəyyən edən intellektual kapitaldır.

İntellektual kapitalın yaradılması üçün təşkilati, iqtisadi və hüquqi baza korporativ iştirakçılara bilik tutumlu malların yaradılması, onların daxili və xarici bazarlarda satışı vasitəsilə rəqabətqabiliyyətlilikdə liderliyi təmin edir, həmçinin innovativ iqtisadiyyatın mühüm elementi kimi çıxış edir.

“İnsan və intellektual kapital” iqtisadi kateqoriyalar kimi insanın iqtisadi sistemdəki yeri və funksiyalarına, onun əmək qabiliyyətinə əsaslanır. Bazar iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində xarici və yerli alimlər tərəfindən “intellektual kapital” kateqoriyasının müəyyənəşdirilməsinə və mahiyyətinin öyrənilməsinə getdikcə daha çox diqqət yetirilir.

İntellektual kapitalın əsas funksiyası müəssisə üçün zəruri olan bilik, əşya və münasibətlər sistemlərinin formalaşması və həyata keçirilməsi hesabına mənfəət kütləsinin artımını əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirməkdən ibarətdir ki, bu da öz növbəsində onun yüksək səmərəli iqtisadi fəaliyyətini təmin edir.

Xüsusilə, müəssisənin intellektual kapitalı onun idarəetmə sisteminin keyfiyyətini müəyyən edir. İstehsal texnologiyasının və onun məhsullarının yenilənməsinin tempini və xarakterini təyin edən, sonradan bazarda əsas rəqabət üstünlüyünə çevrilən intellektual kapitaldır.

Deməli, intellektual kapital innovativ iqtisadiyyatın inkişafı üçün məhsuldar şəkildə istifadə olunan patentlər, məlumat bazaları, proqram təminatı, ticarət nişanları daxil olmaqla bilik, bacarıq və qeyri-maddi aktivlərdir.

İntellektual kapitalı “kapital” anlayışına aid etmək meyarına cavab versə də, öz mahiyyəti ilə aktuallaşdırılmış və kapitallaşdırılmış biliklərlə seçilir. O, insanın yaradıcılıq fəaliyyəti prosesində müəssisə və ya təşkilatın real sərvətinə çevrilir.

İntellektual kapital mənfəətin və digər iqtisadi və texniki nəticələrin maksimuma çatdırılması məqsədilə məhsuldar şəkildə istifadə olunan konkret şəxslərin və qeyri-maddi aktivlərin, o cümlədən patentlər, məlumat bazaları, proqram təminatı, ticarət nişanları və s. bilik, bacarıq və istehsal təcrübəsidir [11].

İntellektual kapitalın toplanması çox vaxt fiziki kapitaldan fərqli olaraq uzunmüddətli və çətin prosesdir və onun keyfiyyəti empirik şəkildə yoxlanılır. İntellektual kapitalla həm təcrübə, bacarıq və biliklər, həm də elmi tədqiqatların nəticələri, ixtira edilmiş yeni modellər, patentlər və digər faydalı texniki vasitələr daxildir.

İnsan kapitalı işçilərin səyi, onların qazanılmış bilik, bacarıq, qabiliyyət və səriştəsi ilə formalaşır. İnsan kapitalı aşağıdakı tərkib hissələri ilə seçilir:

1. Bilik (iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan məlumat forması);
2. Bacarıqlar (hər hansı işi yaxşı yerinə yetirmək bacarığı);
3. Bacarıq və təcrübə, ustalıq;
4. Mədəniyyət (cəmiyyətdə mövcud olan biliklər, qaydalar, adət-ənənələr, əxlaq çərçivəsində davranış prinsipləri və stereotipləri);
5. Motivasiya (prosesdən və nəticələrdən məmnunluq, fəaliyyət istiqaməti).

İntellektual kapital insan və təşkilatı kapital kimi bir neçə komponentin sinerji təsiridir. İnsan kapitalı işçinin müəssisədə faydalı inkişaf yaradmaq üçün bilik və bacarıqları kimi başa düşülür və bütün kapital növləri arasında innovasiyaların tətbiqi prosesinə başlaya bilən yeganə elementdir.

“İntellektual kapital”ın xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi vurğulamaq olar:

- müasir dövrdə intellektual kapital iqtisadi artıma və milli iqtisadiyyata təsir göstərir;
- intellektual kapitalın inkişafı həm fərddən, həm də bütövlükdə cəmiyyətdən əhəmiyyətli xərclər tələb edir;
- intellektual kapital toplamağa meyillidir;
- intellektual kapital prioritet inkişaf amili və iqtisadi artım meyillərinin müəyyən edici şərtidir;
- intellektual kapitalın formalaşması əhəmiyyətli və artan xərclərlə müşayiət olunur;
- bilik, bacarıq, təcrübə şəklində intellektual kapital toplana bilər;
- əqli kapitalla investisiyalar tarix, iqtisadi və dövlət xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir;
- intellektual kapitalın inkişafı insan tərəfindən həyata keçirilir.

İntellektual kapitalın inkişafına təsir edən əsas amillər bunlardır: təhsil sistemi, sosial sahə, elmi və sənaye müəssisələri. Müasir dövrdə iri transmilli korporasiyalar və sənaye müəssisələri intellektual kapitalın inkişafı üçün nəhəng maliyyə resursları ayırırlar ki, bu da öz növbəsində onların məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına və super gəlirlərin əldə edilməsinə təkan verir.

İntellektual kapitalın tətbiqindən alınan ictimai mənfəət müsbət xarici effektlər kimi özünü göstərir. Belə effektlər aşağıdakı formalarda özünü büruzə verir:

1. İqtisadi – əməyin məhsuldarlığının artması, elm həcmli sektorların inkişafı hesabına texniki potensialın artması, yeni sahələrin və əlavə iş yerlərinin yaradılması, milli iqtisadiyyatın daxili və global rəqabətqabiliyyətliliyinin güclənməsi;

2. Təhsil – ali təhsilə cəlb olunan əhalinin payının artması, yüksək dərəcəli alim, mütəxəssis, texniki işçilərin sayının artması, peşə mobilliyinin genişlənməsi, fasiləsiz təlim prosesinə formal akademik təhsil çərçivələrindən kənar yeni elmi texnologiyaların tətbiq edilməsi;

3. Sosial – yoxsulluq, marginallaşma, sosial təcridolma səviyyəsinin azalması – sağlamlıq göstəricilərinin yaxşılaşması, qlobal informasiyaya və elmi biliklərə hamının çıxışının təmin olunması, sosial təsisatlara inamın artması;

4. İdarəetmə - sağlam vətəndaş cəmiyyətinin elementlərinin inkişaf etməsi, idarəetmə səmərəliliyinin artması, maraqlar arasında balans səviyyəsinin yüksəlməsi;

5. Ekoloji –təbii sərvətlərdən daha rəşional isitifadəni təmin edən texnologiyaların yayılması, alternativ enerji mənbələrinin kəşf olunması, ətraf mühitin antropogen yükünün azalması [4, s.68].

Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın əsas resursu bilikləri əldə etməyə, onları yaradıcı surətdə tətbiq etməyə, habelə yeni biliklərin yaradılması prosesində fəal iştirak etməyə qadir olan insandır. “Biliklər iqtisadiyyatı”nın formalaşması və iqtisadiyyatın qloballaşması prosesləri əmək bazarının strukturuna da əsaslı təsir göstərir. Bu baxımdan insanlar bilik və bacarıqlarını yeni situasiyalarda tətbiq etməyi bacarmalı, qeyri-müəyyənliyə çevik və dözümlü olmalıdırlar.

İntellektual fəaliyyət və toplanmış intellektual kapital yeni və universal bir şeyin inkişafına və ya mövcud olanın təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarır və innovasiya üçün zəruri əsasdır. İnnovasiya rəqabət üstünlüyünün artırılmasının əsas komponentidir, çünki daha yaxşı məhsul və xidmətlərə gətirib çıxarır.

İntellektual kapitalın formalaşması və istifadəsi konsepsiyası innovasiya iqtisadiyyatında intellektual kapitalın idarə edilməsinin mahiyyətini, funksiyalarını, strukturunu, meyarlarını, prinsiplərini və üsullarını, habelə təşkilati yanaşmaları müəyyən edən nəzəri və metodoloji müddəalar sisteminin tətbiqi deməkdir.

Bununla əlaqədar olaraq, təklif olunan intellektual kapital konsepsiyasının əsas müddəalarını aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar:

1. Əqli kapitalın iqtisadi mahiyyəti işçilərin və təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi dəyərli biliklərinin, intellektual qabiliyyətlərinin formalaşması və istifadəsi, əlavə gəlir əldə etmək məqsədilə onlardan səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi ilə bağlı tarixən müəyyən edilmiş münasibətlərdə ifadə olunur.

2. İntellektual kapital dedikdə, müasir mərhələdə cəmiyyətin inkişaf tempini və istiqamətini təmin edən, iqtisadi fəaliyyət üçün böyük potensiala malik olan kapital formaları nəzərdə tutulur. Bu yeganə amildir ki, onun inkişafı həm keyfiyyət, həm kəmiyyət parametrləri, həm də zaman baxımından kifayət qədər geniş resursa malikdir. İntellektual kapital bazarda əsas rəqabət üstünlüyünə çevrilən istehsal texnologiyasının və onun məhsullarının yenilənməsinin tempini və xarakterini müəyyən edir.

3. İntellektual kapitalın idarə edilməsi sistemi çərçivəsində sosial-iqtisadi və idarəetmə münasibətlərinin məcmusu istehsal amillərindən (insan işçi qüvvəsi, əmək subyekti və əmək vasitələri) rəşional və keyfiyyətli istifadə ilə bağlı formalaşır, həyata keçirilir və daim yenilənir, cəmiyyətin tələb etdiyi sabit, izafi məhsul və buna uyğun olaraq davamlı gəlir mənbəyinə çevrilən izafi dəyər yarada bilər.

4. İntellektual resurslardan istehsal amili kimi istifadə resurs əvəzedici xarakter daşıyır, enerji və material sərfiyyatının azalmasına səbəb olur, iqtisadiyyatın növünü formalaşdırır.

5. İntellektual kapital onun tərkib hissələrinin - insan, emosional, təşkilati, istehlak kapitalının qarşılıqlı əlaqəsi və sinerji təsiri əsasında inkişaf edir. Hər bir kapital xarakteri və kəmiyyəti münasibətlərin strukturunu müəyyən edən bir-biri ilə əlaqəli elementlərin fərdi məcmusudur.

Bu baxımdan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, intellektual kapital bir qayda olaraq insanın sağlamlığı, təbii xüsusiyyətləri, onun təhsil və peşə səviyyəsi, habelə fərdin əmək hərəkətliliyi hesab edilən insanın istehsal qabiliyyətlərinin müəyyən kompleksidir. İqtisadiyyat elmi baxımından “intellektual kapital” iqtisadi artım amili kimi çıxış edir. İnsanın yaradıcı qüvvələri, onun bilik və bacarıqları bu gün dünya birliyinin daim irəliləyən elmi-texniki, iqtisadi və mənəvi tərəqqisinə

uyğun olaraq kəmiyyət və keyfiyyətə ölçülməyə ehtiyac duyur. Bundan əlavə, qeyd etmək olar ki, intellektual kapital elmi-texniki inqilab dövründə cəmiyyətin postindustrial vəziyyətinə adekvat ifadə formasıdır.

İqtisadiyyatın inkişafında innovasiyanın rolu

İntellektual kapital təkcə inkişaf etmiş elm və təhsil sisteminin fəaliyyəti nəticəsində biliyin artımını təmin edən əqli mülkiyyət deyil. Bu, yalnız biliyin innovasiyaya çevrilməsi ilə əldə edilir ki, bu da innovasiya sisteminin mövcudluğunu tələb edir.

Innovasiya həyatın bütün sahələrində, xüsusən də iqtisadiyyatda böyük rol oynayır. Dövlət iqtisadiyyatının ümumi inkişaf səviyyəsi innovasiyanın iqtisadiyyatdakı yerindən asılıdır. Bir çox qabaqcıl ölkələr (Yaponiya, ABŞ, Almaniya və s.) liderliklərini innovasiyaya borcludurlar. Bu, innovativ iqtisadiyyat kimi bir konsepsiya haqqında danışmağa imkan verir. [8, s.56]

Innovativ iqtisadiyyat biliklərin, innovasiyaların, texnika və texnologiyaların geniş tətbiqinə, habelə onların insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində praktiki tətbiqinə əsaslanır.

Innovativ inkişaf dedikdə məhsul və proses innovasiyaları əsasında bazar imkanlarının genişlənməsi ilə müəssisənin keyfiyyət xarakterində və davranışında dəyişiklik başa düşülür [6, s.9].

Bu baxımdan innovasiya innovativ inkişafın mühərrikidir, yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsullar şəklində təcəssüm olunan innovativ fəaliyyətin yekun nəticəsini nəzərdə tutur.

Innovasiya uzunmüddətli uğur əldə etmək üçün bir vasitədir. Onlar, intellektual qabiliyyətlər kimi, səriştə ilə güclü şəkildə əlaqələndirilir, yəni, bacarıq və biliklərdən istifadə etmək bacarığı, mövcud biliklərə əsaslanaraq yenilərini yaratmaq bacarığı. Innovasiya yeni biliklərin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bazar şəraitində innovasiya prosesi mənfəət əldə etmək üçün yeni biliklərin istifadə olunduğu fəaliyyətlər məcmusudur. O, insanın bilik, bacarıq və yaradıcılığından ayrılmazdır.

İndiki mərhələdə innovativ iqtisadiyyatın qurulması və inkişaf etdirilməsi vəzifəsi innovasiya hesab edilə bilən və edilməli olan ümumi bir anlayış tələb edir. “İnnovasiya” anlayışının bir çox tərifləri var, lakin onların hər biri, son nəticədə, öz funksional vəzifəsinə - biliyin tətbiqinə gəlir, bunun nəticəsində davamlı əlavə dəyər yaradılır. Buna görə də, əmək məhsuldarlığının artdığı yeni proseslər, məhsullar və ya texnologiyalar, yeni bazar segmenti meydana çıxdı və ya əlavə resurslar yaratdı- bütün bunlar innovasiyadır.

“İnnovasiya” anlayışı çox vaxt çox dar mənada şərh olunur, yalnız yeni sənaye sahələrində yeni texnologiyaların yaradılması deməkdir. Eyni zamanda, innovasiya bir dövrdür və yalnız onun bütün mərhələləri uğurla başa çatdıqda gözlənilən nəticələrlə taqlanır.

“İnnovasiya” termini latınca (novatio) sözümdən olub, dəyişiklik, yenilənmə, yəni sosial və ya iqtisadi fəaliyyətdə dəyişikliklərə səbəb olan hər hansı yeniliyin meydana çıxması deməkdir.

Innovasiya insanların həyatının sahələrini (texnologiya; məhsullar; təhsil, idarəetmə, əmək kimi cəmiyyətin təşkilati formaları) yeniləmək üçün əvvəllər istifadə olunmamış ideya olan intellektual inkişaf həllinə sərmayə qoyuluşunun və yeni biliklərin əldə edilməsinin nəticəsidir.

Innovasiya - istehsal sisteminin səmərəliliyinin və ya məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin edən, elmi nailiyyətlərdən və qabaqcıl təcrübədən istifadəyə əsaslanan texnika, texnologiya, əməyin təşkili və ya idarə edilməsi sahəsində yenilikdir [9].

Innovasiya və innovativ fəaliyyət ənənəvi olaraq elmi-texniki tərəqqinin istiqaməti, elmi tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin nəticələrinin praktiki tətbiqi ilə bağlı proses kimi təqdim olunur. Lakin “innovasiya” anlayışının mənası və məzmunu daha genişdir. Innovasiya sahəsi ixtiraların elmi-texnoloji inkişafı və praktiki tətbiqindəki dəyişiklikləri əhatə edən hərtərəfli proseslərdir. Innovasiya yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsullarda, proseslərdə, yeni xidmətlərdə və sosial ehtiyacların ödənilməsinə yeni yanaşmalarda təcəssüm olunan fəaliyyətlər nəticəsində yaranan dəyişikliklər kimi çıxış edir [10].

Hazırda innovasiyalar və texnoloji yeniliklər cəmiyyət həyatının bütün sahələrini birləşdirən əsas mexanizmdir. Müasir dünyanı həm artıq tanış olan, həm də gələcək yeniliklərsiz təsəvvür etmək olmaz. Elmi ictimaiyyət innovasiyaların iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilməsi ilə razılaşır. Innovasiya prosesləri dünya birliyini yeni, daha yüksək inkişaf səviyyəsinə

çıxarmışdır. İnnovasiyalar, o cümlədən, peşəkar səviyyədə müzakirə mövzusu olmaqla, demək olar ki, bütün sahələrdə istifadə olunur. İnnovasiya bazara təqdim edilən yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsulda təcəssüm olunan innovativ fəaliyyətin nəticəsi kimi başa düşülə bilər.

İnnovasiyaların müxtəlifliyi, onların müxtəlif növləri, innovasiya fəaliyyətinin daxili iqtisadiyata nüfuz etmə səviyyəsi obyektiv olaraq innovasiyaların müəyyən meyarlar üzrə sistemləşdirilməsini tələb edir. İnnovasiyaları texniki, elmi-texniki yeniliklərə və qeyri-elmi texniki yeniliklərə bölmək olar. İqtisadi ədəbiyyatda [7] innovasiyaların mövcud təsnifatlarının tədqiqi onların arasında bir sıra ən çox yayılmış innovasiya növlərini ayırd etməyə imkan verir:

- innovasiyanın növünə görə fərqləndirirlər (maddi, texniki, məhsul, texnoloji və sosial);
- innovativ potensiala görə (radikal, təkmilləşdirici, kombinator);
- sələfinə münasibət prinsipinə görə (əvəz etmək, ləğv etmək, qaytarmaq);
- icra mexanizminə görə (tək və diffuz);
- innovasiya prosesinin xüsusiyyətlərinə görə (təşkilatdaxili, təşkilatlararası);
- təşəbbüs və ya mənbə mənbəyinə görə: müəllif hüququ (öz, müstəqil) və xüsusi (daşınan, borc götürülmüş).

Beləliklə, aşkar edirik ki, innovativ potensial müəssisənin innovativ fəaliyyətinin təzahür etdiyi innovativ mühiti formalaşdırır ki, bu da ənənəvi olaraq ya müəssisələrin yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanması və cəlb edilməsi və ya məhsulların iqtisadi dövriyyəyə təkmilləşdirilməsi üzrə dinamik və intensiv fəaliyyəti kimi başa düşülür, yaxud iqtisadi sistemlərin innovativ fəaliyyətinin gücü, iqtisadi fəaliyyətdə innovasiyaların yaradılması, bazara daxil olması və tətbiqi sürəti və həcmi ilə ölçülür.

“İnnovativ iqtisadiyyat” konsepsiyasının nəzəri aspektləri

İnnovativ iqtisadiyyat - mütəxəssislərin yüksək peşəkarlıq səviyyəsini, onların bilik və bacarıqlarını yenidən hazırlamaq, davamlı şəkildə artırmaq və təkmilləşdirmək qabiliyyətini nəzərdə tutur.

İnnovativ iqtisadiyyat (bilik iqtisadiyyatı, intellektual iqtisadiyyat) innovasiya axımına, daim texnoloji təkmilləşdirməyə, çox yüksək əlavə dəyərə malik texnologiyalı məhsulların istehsalına və ixracına əsaslanan iqtisadiyyat növüdür [12].

İnnovativ iqtisadiyyat aşağıdakılarla xarakterizə olunur: iqtisadi azadlığın yüksək göstəricisi; təhsilin və elmin yüksək inkişaf səviyyəsi; yüksək və rəqabətli həyat keyfiyyəti; insan kapitalının yüksək keyfiyyəti; innovativ müəssisələrin və innovativ məhsulların yüksək payı; kapitalın dəyişdirilməsi və s.

İnnovativ texnologiyalara çevrilən intellektual kapital iqtisadiyyatın inkişafına və iqtisadi artıma əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Beləliklə, əqli kapitalın inkişafına xüsusi diqqət yetirən ölkələr innovativ texnologiyaların istehsalata tətbiqində lider mövqə tuturlar və belə qənaətə gəlmək olar ki, intellektual kapital iqtisadiyyatın innovativ inkişafına birbaşa təsir göstərir.

Makroiqtisadi səviyyədə intellektual kapital sahibkarlıq subyektləri üçün səmərə əldə etməyə yönəlmiş istehsal amili kimi qəbul edilir.

İqtisadiyyatın qlobalaşması və cəmiyyətin inkişafı müxtəlif səviyyələrdə intellektual kapitalın və onun tərkib hissələrinin inkişaf dinamikasını qiymətləndirməyə, proqnozlaşdırmağa və idarə etməyə imkan verən rəsmiləşdirilmiş aparatların və informasiya sistemlərinin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. İntellektual kapitalın effektivliyini qiymətləndirmək üçün idarəetmə qərarlarını xarakterizə edən və onların həyata keçirilməsinin məqsədə uyğunluğunu müəyyən etməyə imkan verən meyar nisbətlərini hazırlamaq lazımdır.

Eyni zamanda, intellektual kapitalın ən mühüm xüsusiyyətləri arasında: kommersiya dəyərini, əhəmiyyətini, zamanla dəyişkənliyi, xassələrin, məqsədlərin, mövqələrin qavranılması və nümayişini, yeni məlumatları sintez etmək bacarığı və s. fərqlərin sosial-iqtisadi proseslərdə iştirak etmək və onlara təsir etmək qabiliyyətinin dəyişkənliyini qeyd etmək olar.

İnkişaf etmiş ölkələrdə əqli kapitalın iqtisadiyyata təsirinin kəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirilməsi şərti milli prioritetdir və dörd müxtəlif qrup qiymətləndirmə metodlarından istifadə olunur - bunlar intellektual kapitalın birbaşa ölçülməsi, bazar kapitalı, aktivlərin gəlirliliyi və qiymətləndirmə üsullarıdır. Fikrimizcə, intellektual kapitalın iqtisadiyyata təsirini qiymətləndirmək üçün bu metodlardan və göstəricilərdən istifadə etmək lazımdır, bunlar arasında:

- iqtisadi əlavə dəyərin göstəricisi;
- kapitalın gəlirliliyi;
- aktivlərin gəlirliliyi;
- əsas fondların yenilənmə əmsalı.

Aydındır ki, bu göstəricilərə əsaslanan qiymətləndirmə intellektual kapitaldan istifadənin effektivliyini və onun iqtisadiyyata təsirini əks etdirəcəkdir.

İntellektual kapital olmadan iqtisadiyyatın innovativ inkişafı mümkün deyil. İstənilən innovasiya prosesinin başlanğıcında bəşəriyyətin topladığı təcrübə dayanır və intellektual kapitalın inkişaf səviyyəsi innovasiya inkişafının sürətləndirilməsinə və ləngiməsinə təsir edən əsas amillərdən biridir. Belə ki, intellektual kapitalın inkişafının qlobal və strateji şərtlər arasında aşağıdakı sahələri ayırmaq olar:

- insan kapitalının inkişafı sahəsində proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- innovativ inkişaf sahəsində alim və praktikalər üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması;
- sənaye müəssisələrinə öz intellektual laboratoriyalarının inkişafı üçün ünvanlı maliyyə yardımının göstərilməsi.

Sonradan iqtisadiyyatın innovativ inkişafına çevriləcək intellektual kapitalın inkişafı üçün makroiqtisadi istiqamət aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- sahəvi elmi-tədqiqat institutlarının və laboratoriyalarının yaradılması;
- əməyin maya dəyərinin və onun keyfiyyətinin artması;
- daxili bazarın tələbatının genişlənməsi.

İnnovativ iqtisadiyyatda əmək bazarının tələblərinə cavab verən insan kapitalının keyfiyyətini formalaşdırmaq üçün aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır:

1. Fərd həyat boyu öz öyrənmələrində "proaktiv" yanaşmadan istifadə etməlidir;
2. Müəssisələr işçi qüvvəsini yeni bacarıq və sərişələrin hazırlanmasında və inkişaf etdirilməsində fəal şəkildə dəstəkləməlidir;
3. Təhsil müəssisələri elmi bazanı genişləndirərək əmək bazarının tələbatlarının ödənilməsində daha fəal rol oynamalı;
4. Bacarıq və sərişələrə aid məsələlərə innovativ yanaşmaları inkişaf etdirə biləcək qeyri-kommersiya təşkilatları və fondları cəlb etmək.

Bu baxımdan innovativ iqtisadiyyatın inkişafı innovativ fəaliyyətin nəticələrinin kommersiyalaşdırılmasının müəyyən həcmələri və səviyyələri ilə ölçülən sinergetik və multiplikativ effekt əldə etməyə imkan verən sosial-iqtisadi sistem daxilində resurs axınlarının qarşılıqlı əlaqəsi kimi qəbul edilməlidir.

Nəticə

Beləliklə, innovativ texnologiyaları və süni intellekti tətbiq etmək üçün lazımi bacarıqlara malik yaxşı təlim keçmiş işçi qüvvəsi iqtisadiyyatımızda məhsuldarlığın artmasını və bütün işçilərin istedadlarının istifadəsini təmin edəcəkdir. Bacarıq dəyişikliyi ehtiyaclarının ödənilməməsi sosial gərginliyi daha da artırır və artan bacarıq və maaş fərqlərinə səbəb ola bilər. Birinci ssenariyə uyğunlaşmaq və ikincisini ələ keçirmək bacarığı əsasən işçi qüvvəsinin nə qədər yaxşı təhsil almasından və uyğunlaşa bilən şirkətlərin və işçilərin avtomatizmin yaratdığı saysız-hesabsız yeni problemlərlə qarşılaşmasından asılı olacaqdır.

Nəticə etibarilə, innovativ iqtisadiyyatın xarakterik xüsusiyyəti rəqabətqabiliyyətli innovativ məhsulun (xidmətin) istehsalını təmin edən bütün resursların ən səmərəli kombinasiyası üçün yeni biliklərin əldə edilməsinə və yeni metodların (texnologiyaların) axtarışına yönəldilməsidir.

İnnovativ iqtisadiyyatın iqtisadi yüksəlişi intellektual fəaliyyətə əsaslanan sosial-iqtisadi sistemlərin elmi-texniki potensialının inkişafı ilə bağlıdır. İntellektual fəaliyyət milli sistemin rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasında intellektual kapitalın prioritet rolunu müəyyən edən biliyə əsaslanır. Bu vəziyyət müasir şəraitdə intellektual kapitaldan istifadə üçün perspektivli sahələrin müəyyən edilməsini zəruri edir.

Araşdırmaya görə, intellektual kapitaldan istifadə perspektivləri insanın psixoloji xüsusiyyətləri və emosiyaları ilə bağlıdır. Buna görə də, emosional potensialın əlaqələndirilmiş tənzimlənməsi kimi intellektual kapitalın idarə edilməsi funksiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bir şəxs və ya bir qrup insan tərəfindən toplanan emosional kapital müsbət yan təsirin bütün əlamətlərinə malikdir. Onun tənzimlənməsi ikili xarakter daşıyır: bir tərəfdən qeyri-qiyət hadisələrinin tənzimlənməsi, digər tərəfdən qeyri-qanuni hadisələrin tənzimlənməsidir. Sosial-iqtisadi tənzimlənmənin bu iki aspekti bir-birinə zidd deyil, çünki bazar iqtisadiyyatı şəraitində maddi dünya qiymət münasibətləri ilə müəyyən edilir. Emosional potensialın tənzimlənməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, mikro və makroiqtisadi səviyyədə müəyyən tənzimləmə üsullarına malikdir.

İnnovativ iqtisadiyyat innovasiyaların axınına, texnologiyanın davamlı təkmilləşdirilməsinə, çox yüksək əlavə dəyərə malik yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalına və ixracına və texnologiyanın özünə əsaslanan xüsusi iqtisadiyyat növüdür. Ehtimal olunur ki, bu halda maliyyənin (kapitalın), maddi istehsalın (sənaye iqtisadiyyatı) deyil, novatorların və alimlərin intellektinin, informasiya sferasının təmərküzləşməsi gəlir gətirir. Beləliklə, səmərəli innovativ iqtisadiyyatın yaradılmasının əsas amilləri sistemli yanaşma və onun həyata keçirilməsində insan kapitalının dominant roludur.

Yuxarıda göstərilən xüsusiyyətləri nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, intellektual kapitalın inkişafı üçün perspektivli istiqamətlər innovativ iqtisadiyyatda inkişafın əsas strateji resursu olan insanın intellektual və emosional xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya” Konsepsiyası. “Azərbaycan” qəzeti. 02. 04. 2014-cü il.
2. Abbasov, Ə.F. İdarəetmənin sinergetik əsasları. Bakı, “MBM”, 2006, 212 s
3. İsmayılzadə, A.İ. İnsan resurslarının idarə edilməsi və sosial inkişafı. Bakı-2012. 472. s.
4. Nəzərov, M.H. Müasir dövrdə təhsilin sosiomədəni problemləri. Monoqrafiya. – Bakı: “Mütərcim”, 2018. –296 s.
5. Nəzərov, M.H. Postneft dövrü intellekt dövrüdür// Mədəniyyət dünyası, elmi - nəzəri məcmuə, XXX1-buraxılış Bakı, ADMİU-2016 №1 s.194-200.

Rus dilində

6. Арутюнов, Ю.А., Шаранин, А.С. Инновационное развитие как экономическая категория // Креативная экономика. 2011. № 2 (50). с. 8-12.
7. Стрекалов, О.Б. Инновационный менеджмент / Стрекалов, О.Б. – Казань: КарГТУ, 1997. – 246 с.
8. Якобсон, А.Я. Инновационный менеджмент: Учеб пособие-М.:Омега-Л, 2014.176 с.

İnternet resursları

9. <https://mipt.ru/diht/public/innovation.php>
10. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/152267>
11. https://en.wikipedia.org/wiki/İntellektual_Kapital
12. https://ru.wikipedia.org/wiki/İнновационная_экон

Муслим Гатам оглы Назаров
Азербайджанский Университет Кооперации
доцент кафедры «Общественных наук», доктор философии
E-mail: muslimnazarov@mail.ru

Роль интеллектуального капитала в развитии инновационной экономики

Резюме

Целью исследования является разработка теоретико-методологических положений формирования и эффективного использования интеллектуального капитала, что позволит выявить перспективные пути перехода инновационной экономики к развитию.

Методология исследования основана на теоретических работах, монографиях, научных статьях ведущих отечественных и зарубежных социологов и экономистов, изучающих вопросы инновационной экономики, человеческого и интеллектуального капитала, оценки интеллектуальных активов. В исследовании используется системный подход, сравнительный, общенаучный методы для достижения поставленных целей и задач.

Важность исследовательского применения – результаты исследований способствуют повышению роли научных знаний в развитии интеллектуального капитала и инновационной экономики. Он может быть использован исследователями для повышения эффективности экономической системы за счет использования интеллектуального капитала при разработке законодательной базы политики построения инновационного типа экономической системы. Материалы статьи могут быть использованы в преподавании дисциплин «Инновационная экономика», «Человеческий капитал», «Интеллектуальный капитал».

Результатами исследования являются разработка предложений и рекомендаций по оптимизации способов формирования качества интеллектуального капитала, соответствующего требованиям рынка труда в условиях инновационной экономики.

Оригинальность и научная новизна исследования - в статье дается краткая характеристика интеллектуального капитала и его взаимосвязь с человеческим капиталом, анализируются составляющие и характеристики человеческого капитала. В развитых странах интеллектуальный капитал давно используется как метод количественной и качественной оценки влияния на экономику. Показаны пути формирования качества человеческого капитала, отвечающего требованиям рынка труда в условиях инновационной экономики, выявлены глобальные и стратегические условия развития интеллектуального капитала. Сделаны предложения и рекомендации по оптимизации основных факторов, влияющих на развитие интеллектуального капитала. Уточнен понятийный аппарат управления интеллектуальным капиталом в инновационной экономике в части определения его экономической сущности и определения его приоритетной роли в системе факторов производства, раскрытия особенностей структурных элементов интеллектуального капитала, его функций и факторов развития

Выявлены перспективные направления развития интеллектуального капитала в инновационной экономике, основанные на определении принципов работы предприятий и взаимосвязи критериев, стимулировать использование интеллектуального капитала, выбирать соответствующие методы принятия решений на основе Предлагаемый подход.

Ключевые слова: *интеллектуальный капитал, инновации, экономика, экономическое развитие, инновационная экономика.*

Muslim Hatam Nazarov
Azerbaijan Cooperation University,
Associate Professor of "Social Sciences", Doctor of Philosophy
E-mail: muslimnazarov@mail.ru

The role of intellectual capital in the development of an innovative economy

Summary

The purpose of the study - development of theoretical and methodological provisions for the formation and effective use of intellectual capital, which allows to identify promising ways in the transition of innovative economy to the path of development.

The research methodology- refers to theoretical works, monographs, scientific articles of leading local and foreign sociologists and economists studying the issues of innovative economy, human and intellectual capital, assessment of intellectual assets. The research uses a systematic approach, comparative, general scientific methods to achieve the goals and objectives.

Importance of research application - the results of the research contribute to increasing the role of scientific knowledge in the development of intellectual capital and innovative economy. It can be used by researchers to increase the efficiency of the economic system by using intellectual capital in the development of the legislative framework for the policy of building an innovative type of economic system. The materials of the article can be used in the teaching of "Innovative Economy", "Human Capital", "Intellectual Capital".

The results of the study - development of proposals and recommendations for optimizing the ways of forming the quality of intellectual capital that meets the requirements of the labor market in an innovative economy.

Originality and scientific novelty of the research - the article gives a brief description of intellectual capital and its relationship with human capital, analyzes the components and characteristics of human capital. In developed countries, intellectual capital has long been used as a method of quantitative and qualitative assessment of the impact on the economy. Ways to form the quality of human capital that meets the requirements of the labor market in an innovative economy are shown, and global and strategic conditions for the development of intellectual capital are revealed. Suggestions and recommendations were made to optimize the main factors affecting the development of intellectual capital. The conceptual apparatus of intellectual capital management in the innovative economy has been clarified in terms of defining its economic essence and determining its priority role in the system of factors of production, revealing the features of the structural elements of intellectual capital, its functions and development factors.

Perspective directions for the development of intellectual capital are identified in the innovative economy, based on the definition of the principles of operation of enterprises and the relationship of criteria, to stimulate the use of intellectual capital, to choose appropriate decision-making methods based on the proposed approach.

Key words: *intellectual capital, innovation, economy, economic development, innovative economy.*